

Mate Kapović
Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb
mkapovic@ffzg.hr

NOVE DULJINE U HRVATSKOM JEZIKU (NAKON OPĆESLAVENSKOGA RAZDOBLJA)

U članku se obrađuje razvoj novih duljina (posljeopćeslavenskih) u hrvatskom jeziku u poredbi s drugim slavenskim jezicima. Prikazuju se razne pojave stvaranja mladih duljina kao što su duljenje dočelnoga sloga u nominativu jednine naglasne paradigme *c*, stezanje samoglasâ, duljenje zbog otpadanja poluglasâ u prethodnom slogu, duljenje u nekih imenica naglasne paradigme *b*, duljenje pred sonantima, duljina u genitivu množine i u veznom samoglasu sadanjega vremena te razna analogijska duljenja i kanovačko duljenje.

Uvod

Ovaj se članak izravno nadovezuje na opis razvoja starih dugih samoglasa u hrvatskom i ostalim slavenskim jezicima (Kapović 2003, Kapović 2005b)¹.

Praslavenskim jezikom ovdje zovemo jedinstveni neposvjedočen jezik-predak svih slavenskih jezika koji se je govorio oko 600. godine, dočim općeslavenskim nazivamo jezik između 7. i 11. stoljeća u kojem je još bilo jezičnih promjena zajedničkih svim slavenskim jezicima, no istodobno uz razne nezajedničke promjene². Nakon 11. stoljeća više nema pròmjenā koje bi obuhvatile sve slavenske jezike. Praslavenski je oko godine 600. imao samoglasni sustav koji je imao oprjeku po duljini kao suvremeni hrvatski ili češki jezik – svi su samoglasni mogli biti dugi ili kratki. Tako je praslavenski imao: **a:ā, *i:ī, *u:ū* (praslavenski tada nije imao ni kratkoga **o* ni dugoga **ō*). U općeslavenskom je razdoblju oprjeka po kvantiteti samòglāsā zamijenjena oprjekom po kvaliteti samòglāsā. Dogodile su se promjene **a > *o, *ā > *a; *e > *e, *ē > *ě; *i > *i, *i > *i; *u > *u, *ū > *y*. Osim toga, stari su se dvoglasni monoftongizirali: **ey > *i; *ay > *ě; *aw (> *ō) > *u*, a nastali su i nosni samoglasni: **em/en/im/in > *e, *am/an/um/un > *o*. Tako je stara, praslavenska, kvantitativna oprjeka **a:ā* primjerice, zamijenjena novom, općeslavenskom, kvalitativnom oprjekom **o:a*. Tako općeslavenski više nije imao razlikovne duljine (za razliku od praslavenskoga i suvremenoga hrvatskoga) jer su **e, *o, *i, *u* bili uvijek kratki (s obzirom na to da su nastali od kratkih **e, *o, *i, *u*), dočim su ostali samoglasni (**a, *ě, *i, *u, *y, *e, *o*) svi bili zalihosno dugima zato što nastadoše od starih dugih monoftonga (kao što je **i* nastalo od **ī*) ili stoga što su nastali monoftongizacijom starih dvoglasa (kao **ě < *ay*, osim što nastaje i od staroga **e*, ili **e* od starih **en/em/*

¹ Na velikoj se pomoći i brojnim savjetima zahvaljujem prof. dr. Bulcsúu Lászlóu. Sve su pogreške, dakako, sâmo moje.

² Usp. npr. Holzer 1995.

in/lim). No unatoč tomu što je kvantiteta u općeslavenskom bila posve predvidljiva i samim tim zalihosna, ona je kao zalihosno obilježje nestala istom u poslijeopćeslavenskom razdoblju (kada ponovno postaje fonološki relevantnom ili s vremenom posve nestaje u nekim jezicima)³. U spomenutim je člancima opisan razvoj starih slavenskih dugih samoglasa – čuvanje i pokrata duljina od staroga akuta (hrv. *kráva*, ali češ. *kráva*), od novoga akuta (čak. *pūt*), od stare prednaglasne duljine (hrv. *gláva*, ali *glávica*) i od stare zanaglasne duljine (hrv. *mješec*, ali *mjesečnica*; hrv. *gölub*, ali češ. *holub*) u raznim slavenskim jezicima u različitim položajima. No osim tih starih (naslijeđenih) duljina, duljine su u slavenskim jezicima (koji imaju razlikovnu duljinu) nastajale i nakon općeslavenskoga razdoblja, u svakom jeziku posebno (iako s određenim zajedničkim tendencijama). Ovdje ćemo razmotriti neke od najvažnijih takovih uvjeta nastanka novih duljina, ponajprije u hrvatskom jeziku. U već spomenutim člancima dakle vidjeli smo kako duljina postaje razlikovnom u pojedinim slavenskim jezicima putem različitih pokrata starih zalihosno dugih općeslavenskih samoglasa (tako recimo duljina ostaje očuvana u hrv. *gláva*, ali se krati u *glávica*, čime dobivamo oprjeku po duljini /a:/ā/), a u ovom ćemo članku vidjeti kako duljina postaje razlikovnom i putem raznih naknadnih duljenja (tako imamo očuvanu kračinu u *bôga*, no novi dugi samoglas u obliku *bôg*, čime dobivamo oprjeku po duljini /o:/ō/).

Bilježba naglasaka u općeslavenskom⁴:

˘ kratki silazni (kratki cirkumfleks), npr. *gǫvorъ > hrv. gǫvǫr

˘ dugi silazni (dugi cirkumfleks), npr. *pīvo > hrv. pīvo

˘ akut (stari akut, stari uzlazni), npr. *rýba > hrv. rība

˘ dugi neoakut (novi akut, novi uzlazni), npr. *pǫtvъ > hrv. pūt (stštok., čak., kajk. pūt)

˘ kratki neoakut (kratki novi akut/uzlazni), npr. *bǫbъ > hrv. bǫb

˘ naglasak općenito, npr. *nogá > hrv. nǫga (stštok., čak., kajk. nogǫ).

Silazni naglasci u općeslavenskom mogu biti samo na prvom slogu u riječi, stari uzlazni na svim slogovima, a novi uzlazni na svima osim na zadnjem.

Općeslavenske naglasne paradigme

n.p. a – osnovni (nepromjenljivi) naglasak, npr. *rǫna, A *rǫnǫ; *dýmъ; 1.jd.prez. *rǫnjǫ, 2. *rǫnǫšb.

Uvijek akut na osnovi (ne nužno na prvom slogu), ne mijenja se ni u paradigmi ni u tvorbi (*rǫnjenǫ).

n.p. b – zaosnovni naglasak, npr. *žená, A *ženǫ; *košb, *košá; 1.jd.prez. *ženjǫ, 2. *ženǫšb

Naglasak je na slogu iza osnove – *gromъ (ili pomaknut kao novi akut na slog prije njega: *ženǫšb > *ženǫšb). O naravi sloga (kratak ili dug, akutiran ili cirkumfleksiran) ovisi kakov će naglasak biti: *ženǫšb (stari akut), ali *ženǫšb, *selǫ (kratki naglasak).

n.p. c – pomični (promjenljivi) naglasak (čeonni, dočetni ili akut u sredini), npr. *nogá, A *nǫgǫ, *zǫ nogǫ; *rǫdъ, *nǫ rǫdъ, I *rǫdǫ; 1.jd.prez. *pǫkǫ, *nǫ pǫkǫ, 2. *pǫčǫšb.

Naglasak je ili na apsolutnom početku – kratki ili dugi cirkumfleks koji preskače na prednaglasnicu (*rǫdъ, *nǫ rǫdъ, *nǫ na rǫdъ) ili na zanaglasnicu (*rǫdъ žǫ, *nǫ pǫkǫ sǫ), ili na kraju (D *rǫdomъ) ili akut u sredini riječi (aorist – 1.jd. *kovǫxъ, 2./3. *kǫva).

³ Usp. Kapović 2005b.

⁴ Za detaljniji opis općeslavenskoga naglasnoga sustava i sustava pojedinih slavenskih jezika v. Kapović 2003.

Duljenje zadnjega sloga u N jd. n.p. c

U nominativu se naglasne paradigme *c* u hrvatskom i slovenskom dulji posljednji samoglas riječi ako ona završava poluglasom i ako nije posrijedi poluglas (u dvosložnim riječima): *bðgʷ > bôg (sln. bôg), *gðvorʷ > gðvôr (sln. govôr). Stara je oprjeka *rākʷ (> *rāktʷ) (n.p. a) ≠ *bobʷ (> *bòbʷ) (n.p. b) ≠ *bðgʷ (n.p. c) zamijenjena oprjekom rāk ≠ bðb' ≠ bôg (rāka ≠ bòb'a ≠ bðga). Poluglas se ne dulji (osim u jednosložnicā: dān < *dēnʷ): lākat, lākta < *ōlkʷtʷ, šāpat, šāpta < *šðpʷtʷ i nðkat, nðkta < *nðgʷtʷ, zato što -a- od poluglasa stoji u dopunbenoj razdiobi s -Ø- (nðk-a-t, nðk-Ø-ta). Duljenje bi uzrokovalo smjenu -Ø- s -ā-, što bi bilo u suprotnosti sa smjenom -a/-Ø- u n. p. a i c (npr. jèzič-a-c, jèzič-Ø-ca i lòv-a-c, lòv-Ø-ca). Neduljenje poluglasa u posljednjem slogu oblikā čeonoga naglasaka (kao glād-a-n) omogućuje očuvanje istovetnosti nepostojanoga -a- u svim naglasnim paradigmama (glād-Ø-na kao jèzič-Ø-ca i lòv-Ø-ca)⁵.

To se duljenje često naziva duljenjem u zamjenu za ispadanje poluglasa, no taj naziv nije posve ispravan jer se duljenje ne događa uvijek kada otpada poluglas na kraju riječi (usp. I *mðstomʷ > mðstom, *sñnʷ > sàñ, *rākʷ > rāk, ali *mðstʷ > mðst), nego samo u nominativu n.p. c.

Stezanje

Stezanjem samòglāsā nastaju novi dugi samoglas (to je pojava poznata u mnogim jezicima), pritom u hrvatskom āa > â, a aā > ā: pðjās > pās, mðjega (< mojèga) > môga (< mōga); nécu (< nēcū < ne (h)ocū⁶) : hòcu, nēcēš (< nēcēš) : hòcēš, dðdēm (< dðdēm < doìdēm) : ìdēm, nèmōj < nemōj < *nemozi, čak. gospā i sln. gopā prema gospojā, dðbrāga < *dðbrāgo < *dðbraago < *dðbra(j)ego, zēc < *zājēc (sln. zājec), znām < *znājem itd. Osim iz zijeva stezanje često nastaje i nestajanjem međusamoglasnoga -j-, rjeđe kojega drugoga glasa (npr. -h-).

Duljenje *-bje > -jē i *-bstvo > -stvō

U čakavskim se, kajkavskim i štokavskim govorima javlja stara izoglosa koja ih nepravilno presijeca. Neki su govori od staroga *-bje i *-bstvo dobili jednostavno -je i -stvo, a neki su produljili zadnji slog u zamjenu za gubljenje slaboga poluglasa pa dobivamo -jē i -stvō⁷. Razlike se u dužini odnosno kraćini tih nastavaka često javljaju i u okvirima istoga narječja, pa čak i susjednih, inače prilično sličnih govora. U Posavini je redovno -jē⁸: suđē, zrnē, pīcēl/pīcē, veseljē, znānē, vočē, grðbljē, gřmljē, kopānē; puno rjeđe bez duljine: stāne, práne, gvðžde (uz gvðždē) itd., na Vrgadi isto: suđē, pīcē, mðtañē, plākañē, grðzjē, lðzjē, zēljē itd. (-jē na Vrgadi uvijek je dugo⁹); Novi: pīcēl/pīcēl/pīcē itd. Puno govora

⁵ U jednosložnicama je s poluglasom smjena -ā- i -Ø- naknadno uklonjena (usp. dān i analogijom G. dāna umjesto izvornoga dnē).

⁶ Neki su primjeri jednostavnosti radi prikazani na sinkronijskoj razini.

⁷ Slično u kajk. jūtro, ali (v) jūtro < *vʷ jūtro.

⁸ Ivšić 1971: [336–9].

⁹ Jurišić 1966:76.

ima kratko *-je* (npr. Dubrovnik: *vòće*), a tako je i u standardu. Jednako je i sa sufiksom *-stvo/-stvò*. Na Vrgadi je taj dometak uvijek dug: *jun^oāštvo*, *poglav^oārstvo*, *dit^oinstvo*¹⁰ itd. Novi: *dit^oinstvo*/*dit^oinstvo*, Susak: *dit^oinstvo*; Sarajevo: *jùnāč^otvo*, Posavina *dit^oinstvo*/*det^oinstvo*. Usp. i poljski dij.: *znan'è, žyc'è, rolè s -é < *-tje*¹¹, sln. (Prekmurje) *cvętjé*; kajk. (Pergošić) *opraniee, pochteniè*; češ. *znamení*; slč. *znamenie, veselie, zdravie*¹² itd.

Duljenje u imenica n. p. b

Nekoliko imenica ima u štokavskom i čakavskom, a i u nekim drugim slavenskim jezicima, neočekivano duljenje u nominativu imenica n.p. b: *dvòr*, *dvóra*; *nòž*, *nóža* i *jěž*, *jěža* (duljina se iz nominativa prenijela i u ostale padeže). Duljenje nalazimo i u zamjenici *òn* prema *òna* i *òno* (uza starije *òn*).

Prema štok. *dvòr'*, *dvòr'a*¹³ (Vrgada: *dvòr*, ujednačen G *dvóra* kao *pūt*, *pūta*¹⁴), sln. ima očekivano kratak samoglas: *dvòr*, *dvóra* < **dvorb*.

Prema osl. **ežb* u štokavskom je neočekivana duljina: *jěž'*, *jěža* i sln. *jěž*, *jěža*¹⁵.

U riječi **nožb* duljenja nema samo u hrvatskom. Uz štok. *nòž'*, *nòž'a* (Posavina: *nòž*, *nóža*), Vrgada, Hvar *nòž*, *nòžà* i polj. *nóz*, češ. *nůž*, slč. *nòž*, ali sln. *nòž*, *nóža*. Ne može se znati zašto se slog produljio upravo ispred *-ž#*, no budući da nema protuprimjera, zaključak je da se u imenica n.p. b u hrvatskom ispred *-ž#* dulji samoglas.

U primjerima *stòl* i *vòl* krajnje se *-l#* vokalizira i *-o-* se time dulji (*stòl* > *stò*) pa duljina ostaje i kada se dočetno *-l#* analogijom prema kosim padežima vrati u nominativ. Usp. kajk. *stòl*, *vòl* bez duljenja (sln. *stòl*, *vòl*).

U štokavskom je posvjedočen i stariji lik *òn* i mlađi *òn*, često i oba lika u istom govoru (npr. Dubrovnik, Mostar). U Posavini taj oblik glasi *òn* i odgovara novoštokavskom *òn* (da se radi o posavskom duljenju ispred *-R#*, bilo bi *òn* a ne *òn*, v. dalje). Isto se događa i s riječju *vàn* što postaje *vàn* sa sekundarnim duljenjem, što se onda može dalje prenijeti i u *váni* umjest starijega *vàni*.

Duljenje u -VRC-

U štokavskom se i u čakavskom u položaju *-VRC-* (nastalu ispadanjem slaboga poluglasa) često javlja duljenje¹⁶, a također i u *-VR#* (čakavski i Posavina). Načini se duljenja razlikuju od govora do govora. Navodimo riječi Brozo-

¹⁰ Isto. ¹¹ Carlton 1991:212. ¹² Dybo–Zamjatina–Nikolaev 1990:29–30.

¹³ Za bilježenje oviska usp. Kapović 2003. ¹⁴ Jurišić 1966:71.

¹⁵ U štok. ima i inačica *jěž'*, *jěža* (n.p. c) (Vrgada, Novi: *jěž*). Budući da i u njoj nalazimo *-ě-* – to upućuje na prvotnu n.p. b (teško da je *jěža* prema *jěž*, pogotovu u čakavskom). I ruski ima dvije mogućnosti: *ěж*, *ежá* i *эжа*. Štokavski i slovenski, s obzirom na obje mogućnosti u ruskom, upućuju na izvornost dočetnoga naglasaka.

¹⁶ U kajkavskom se javlja i u *-CC-*: uz *pàlci*, *stàrca*, *trgòvci* i *hrùška*, *vìšná*, *črěšná*, *svàdba* (Ivšić 1971:[665]).

viševe i Ivićeve: »U slogu koji se zatvorio ispadanjem slabog poluglasa vršilo se kompenzaciono duženje pod uvjetima terenski neujednačenim, s tim da je opseg duženja ispred sonanata po pravilu širi nego ispred opstruenata (...)«¹⁷.

U novoštokavskom se slog dulji ispred -RC- (R = *m, n, nj, r, l, lj, v, j*; C = bilo koji suglas)¹⁸ i prije -j# (*krāj, kràja*¹⁹). Tako imamo prema *nòvac, lòvac – nòvca, lòvca; djèvojka, sùnca, slāmka, sjènka* (: *slāma, sjèna*). Duljenje se obično provodi samo u slogu prije kratka sloga²⁰: neodr. pridj. *òsnòvno*, odr. *òsnovnò*. Poslije se u pojedinim govorima može poopćiti da se samoglas dulji ispred svakoga -RC- bez obzira na duljinu idućega sloga. U Posavini se, kao u sjevernočakavskom, $\grave{}$ oteže u $\hat{}$ (Ivšić 1971:[246]): Pos. *stārca, ožŭjka, tuđinci* itd. »No u većini su posavskih govora i u drugim riječima vokali dugi, kad stoje u krajnim zatvorenim slogovima ispred kojega od spomenutih konsonanata.« ([249]). Tako imamo *dīm, ječām, jesām, zākōn, blātān, mlīn, ðštār* itd. U Posavini je duljenje poopćeno i na kraj riječi (# = C). Na sjeveru se slavonskoga dijalekta (Podravina)²¹ i u Posavini u Sičama i Magića Mali $\grave{}$ dulji u $\tilde{}$ (kao u sjevernočakavskom)²² – Valpovo²³: *slāmka, zŕnce*²⁴.

Duljenje u -VRC- nije općestokavsko jer se u istočnobosanskom dijalektu (Vareš, Fojnica, Kreševo) uopće nije provelo: *sùnca, stārca, pālca, nòvci, zdrāvje, pāmтит, tŕgòvci, slāmka* itd.

	istočnobosanski, čak. (Vrbnik)	posavski, južnocakavski	sjevslav. (Podrav., sjevčak.	novoštokavski
$\grave{}$ u -VRC-	$\grave{}$	$\hat{}$	$\tilde{}$	($\hat{}$)
$\grave{}$ -VR#	$\grave{}$	$\hat{}$	$\tilde{}$	$\grave{}$

Osnovno je duljenje u čak. *ònò* ispred -RC- (R = *m, n, nj, r, l, lj, r, v, j* kao u štok.) i ispred -R# (u jednosložnim riječima) kojim se dobiva $\tilde{}$ na sjeveru, a $\hat{}$ na jugu: *stārca/stārca, divòjka/divòjka, krāj/krāj, dīm/dīm, stār/stār* itd. (v. Ivšić 1981).

¹⁷ FO 1981:225. – Zvonimir Junković veli: »Što se tiče različitih uvjeta za naknadna duljenja Ivšić priznaje da nema jedinstva ni na čakavsko-štokavskom području. Da bi ta dva hrvatskosrpska dijalekta međusobno što uže povezao, on se [Pavle Ivšić, op. M.K.] morao poslužiti ovakvom formulacijom: »varijacije među regionalnim tipovima unutar štokavštine odn. čakavštine mnogo su dalekosežnije od razlika između prosečne čakavštine i prosečne štokavštine«, (...). Već je iz toga jasno da naknadna duljenja ne mogu poslužiti kao mjerilo za utvrđivanje genetičkih veza.« (1972:197).

¹⁸ Duljenje se ne provodi beziznimno, pogotovo u tvorbi: *òporba, čimbenik* itd.

¹⁹ Također s iznimkama: *zmāj, závoj* (ali u Vuka: *zmāj, zävòj*) itd. Usp. Stankiewicz 1993:109.

²⁰ Ivšić 1971:247.

²¹ Brozović 1963:26, Brozović–Ivšić 1988:76.

²² Siče i Magića Mala: *opānci* (ali *sùnca*). Govori su tih mjesta i inače po mnogočem posebni.

²³ FO 1981:389.

²⁴ Također i *kòñ, krŭv* (nema $\tilde{}$ na kraju riječi).

To je duljenje zajedničko većini čakavskih govora, ali ne svima – na Vrbniku duljenja uopće nema²⁵: *krāj, rāj, sēnce, pālci, stōl, gōl*²⁶ (u Drinju²⁷ ima duljenja samo ispred -RC-, a ispred -R# ne: *kōnj, rāj, krāj, jedān, jārām*, ali *sūnce*). Neki su to govori proširili i općenito na kraj riječi ispred sonanta (dakle ne samo u jednosložicama) kao u Novom: *đīvēr, kabāl, kāmēn* prema Vrgada *đīver, kāmēn*, Susak *kabāl*. Daljnjim se širenjem slogovi mogu duljiti i prije svih zvučnih okluziva, kao na Braču, Hvaru i Visu (Hvar: *đīd, prōg, bōb* itd.), pa sve do duljenja u svim zatvorenim slogovima kao na Dugom otoku (*obēd, brāt, mladīc, pūpka* itd.) i Visu (*obīd, obrāz*) ili duljenja nepostojanoga -a- kao u Biogradu (*otāc, kolāc, sudāc, konāc* itd.). Ta duljenja idu u korak s ostalim naglasnim promjenama i novinama.

U nekim se novoštokavskim govorima dulji gotovo svaki nenaglašeni zadnji slog ispred sonanta: *gōtōv, njēgōv, sēstrīn, rōdēn, jēsām* itd. (usp. Šimunčić 1971 za Imotski i Bekiju).

Genitiv množine na -ā

U hrvatskom ispred nastavka u genitivu -Ø/-ā uvijek stoji dug samoglas (*žēnā, jēzikā, vlākānā, otācā* itd.). U genitivu je za n.p. *b* i *c* naglasak bio na dočetku: **trāv̄b̄, *golv̄b̄ > *trāv̄b̄ i *gōlv̄b̄* (štok.dij., čak., kajk. *trāv, rūk, sln. trāv, rōk*). Analogijom neoakut nastaje i u kratkih osnova **žēn̄b̄, *nōḡb̄* umj. **žēn̄b̄, *nōḡb̄*. U n.p. *a* javlja se neocirkumfleks po uzoru na smjenu naglasaka u n.p. *b* i *c*: **krāv̄b̄ → *krāv̄b̄* (štok. dij., čak., kajk., sln. *krāv, češ. krav*), **jezȳk̄b̄* (G = N) → G **jezȳk̄b̄ > *jēzȳk̄b̄*²⁸ (štok. dij., čak. *jēzȳk*). Isto i u imenicama koje nijesu imale **r̄* > **r̄*, nego **r̄* nastao pomakom sa slaboga poluglasa u n.p. *b* i koje razvijaju drugotni poluglas: **sestr̄b̄ → *sestār → *sestār > *sēstār > sēstār* (štok. dij., čak.). Isto i *đtāc, vrābāc*. Ista se promjena događa i u dugoj množini imenica n.p. *b* (*vōlovi – vōlōvā, pōslovi – pōslōvā*)²⁹. U imenica je dugih osnova uglavnom ujednačen ´ (koji uvijek teži ostati istim) pa odatle *nārōdā, zābāvā*, ali u Crnoj Gori još starije *nārōdā, zābāvā* (: *nārod, zābava*). Kada imenice dobiju novotvorni nastavak -āh (→ -ā), naglasak se može ujednačiti jer novo -ā dopušta naglasnu dočestnost i u genitivu: *glāv → glāvā* (svagdje); *vragōv → vragōvā* (svagdje)³⁰; *otācā → otācā, sēstārā → sestārā*³¹ (gdjegdje)³². Ako je osnova duga,

²⁵ Zato se polazni čakavski sustav, kao i za štokavski, mora uzimati sustav bez ikakva duljenja ispred zvonkih glasova.

²⁶ Ivšić 1971:[154–5].

²⁷ Donjosutlanski (pokajkavljeni čakavski) dijalekat (osobni podatci).

²⁸ Nema silaznih naglasaka u sredini pa se pomiče kao novi akut (kračina je osnove ujednačena).

²⁹ U istočnim je, srbijanskim govorima i ovdje ujednačen nagl.n. (*vōlōvā, pōslōvā*), a to onda vrijedi i za n.p. *c*, jer je i u njoj u množini ujednačen naglasak n.p. *b* (*bōgovi* umjesto *bōgovi, bōgōvā* umjesto *bogōvā*).

³⁰ U Posavini *glāvā, vragōvā*.

nema analogijskoga vraćanja oviska na *-ā* (*vl'ākānā, p'īsāmā*). Samoglas je prije *-ā* u genitivu uvijek dug – ili od izvornoga *~* (*glāv'ā*), ili od *~* umjesto **`* (*žēn'ā*), ili zbog duljenja akuta (*b'esjēdā, kr'āvā*) ili zbog duljenja **`* u n.p. *b* (*otācā, s'estārā*).

Nastavak u genitivu *-ā* ← *-āh* (ili općim gubitkom /h/ ili prema *-ī*) ← *-ah* (iskoni nastavak lokativa *u*-sklonidbe **-xxv³³*) s duljinom prema *-ī* (i poslije *-ū*)³⁴. To se vidi po onim govorima koji imaju /æ/ umj. **ə* (čuvali ili ne čuvali izvorno *-h*). U istočnoj Hercegovini *gōr'æ, b'rdæh*, Crmnica *glāv'æ, 'otæcæ*, Prčanj *g'odīnæk, kr'āvæk* (674–5).

Duljina veznoga samoglasa u prezentu

U sadanjem su vremenu vezni samoglasni mogli biti i dugima i kratkima. Dugi bjehu *-ī-* i *-ā-* < **-aje-*, a kratki *-e-*. Duljina je u prednaglasnom (*letīš* < **letīšb, letīte* < *letītē*) ili zanaglasnom položaju (*vīdīš* < **vīdīšb*). Vezni je samoglas *-e-*, iskono kratak³⁵, također bio ili pod naglaskom ili iza naglasaka. Kada je naglašen (n.p. *c*) u zapadnoštokavskom nalazimo kratko *-e-*: *plēteš, bōdeš*. Kada je nenaglašen (n.p. *a* i *b*), nalazimo dugo *-ē-*: *ljēžēš*. Iznimke su glagoli *mōžēš, hōcēš*, koji su unatoč naglasku na osnovi (n.p. *b*) očuvali kratko *-e-*³⁶. Osim toga kratko *-e-* u n.p. *a* imaju i glagoli s osnovama na *-j-* kao *bīješ, šīješ* (i mlađem *kūješ* umjesto *kūješ*) gdje Vuk i Budmani (1867:71) dopuštaju kratko *-e-*³⁷ (Plevlje: *kūpujem*³⁸). Duljina se je veznih samoglasa *-ī-* i *-ā-* proširila na *-e-* u n.p. *a* i *b*

³¹ Budmani 1867:31, Leskien 1914:222, Stankiewicz 1978:676, Stankiewicz 1993:120–2.

³² To je zato što se *~* nakon dodavanja novoga sloga uvijek opet miče na taj slog (prema odnosu *pūt, pūtā*) pa su oblici **glāvā* ili **vragōvā* nemogući (tako i *njōjzī* prema *njōj*), za razliku od *ōtācā* (kao *jēzikā*).

³³ Usporedi kao polazište isti nastavak genitiva i lokativa u dvojini (stsl. G/L dv. *gradu*) još odvajkada (od indoeuropskoga) i u zamjenici *nās, vās* (G/L) (slučajnim jednačenjem nekoč različitih indoeuropskih zamjeničnih nastavaka G **-som* i L **-su*).

³⁴ Prvi je August Schleicher, još u XIX. stoljeću, uočio da taj dočetak potječe iz lokativa *u*-sklonidbe. Tako je tumačio i Stjepan Ivšić u sveučilišnim predavanjima. To tumačenje iznosi i Stankiewicz (1978) ne spominjući odakle potječe. Stankiewicz je u to uputio Bulsú László, budući zamjenikom nositelja u njegovu naglasoslovnome nacrtku, a prije toga Ivšićevim slušačem.

³⁵ U češkom kratko **-e-* u *neseš, bereš, pečeš* (ali vidi dalje staročeški) prema dugom **-ī-* u *prosiš, vidīš, ležiš* i **-ā-* < **-aje-* u *děláš, koupáš se, loupáš* itd. Slovački ima duljinu u n.p. *c*: *pasieš, tečieš, vedieš, pletieš* (analogijom prema zanaglasnoj duljini na izvorno dugom **-ī-* u n.p. *a*: *vidīm* i *~* u n.p. *c*: *chladīm*), a očekivanu kraćinu u n.p. *a* i *b*: *budeš, ideš, meleš, češeš*. Usp. još i stčeš. *vezé, vedéme, možéme* i stpolj. *bandzeem, bōdzyee; przesieżész* (Dybo–Zamjatina–Nikolaev 1990:18) s dugim *-ē-*. Za drugačije objašnjenje duljine odnosno kraćine tematskoga *-e-*, usp. npr. Vermeer 1984.

³⁶ Ta dva glagola i inače zadržavaju arhaičan naglasak stare n.p. *b* (smjena naglasaka *hōcu–hōcēš*).

³⁷ Njih dvojica to još dopuštaju i iza duge osnove u n.p. *c* (*strīžeš, rásteš*).

³⁸ Štok. *kūpujem, glādujem* bez duljine odgovara i kajkavskom (Bednja): *glodījam*,

(odatle *kòljěš* : *zòvěš*). Većina zapadnoštokavskih i čakavskih govora u sadašnjem vremenu n.p. c (*pleteš*, *trěseš*) imaju iskonō kratko *-e-* i iza kratkoga i iza dugoga samoglasa. Do analogijskoga je duljenja prije dolazilo ako je *-e-* naglašeno (*metěš*), nego kada nije (**ljězeš* → *ljězěš*, **bùdeš* → *bùděš*). Istočnoštokavski gotovo svagdje ujednačuje dugo *-ě-*³⁹. Tako onda dobivamo *dovězěš* i *trěsěš*. Unesena duljina može poslužiti lakšemu održavanju iskonoga dočetnoga naglasaka: *pletěmo*, ali u Dubrovniku s izvornom kračinom: *tresěmo*, *tresěte* [*tresěmo*, *tresěte*]⁴⁰.

Mlađe duljenje ispred *-R#* u štokavskom

U štokavskom se javlja mlađe duljenje samoglasa prije završnoga zvonkoga suglasa u zadnjem slogu višesložnih riječi s prvoslogim oviskom. Tako umjesto *kàmen* → *kàmēn*. Time se *kàmēn* (n.p. a) izjednačuje s *gòvōr* (n.p. c) pa prelazi u n.p. c (*kàmen* → *'kamēn*)⁴¹. U tvorbi se često vidi stari vezani naglasak: npr. *kàmēn* – *kàmenovati*.

kàmēn – *kàmenovati*, *kàmenit*, *kàmenica* (Prapatnice); ~ sln. *kámen*

ùgljēn – *ùgljenār* (ARj); ~ *ùgalj* – *ùglja*

màtēr (A od *màti*, npr. Lika, Posavina) – Mostar: *màter* (bez duljenja);

màterīnstvo, *màterinjī*, *màtica* itd. ~ sln., češ. *máti*, lit. *mótė*.

jàsēn – *jàsenovac* 'štap od jasena' (ARj, Vuk); ~ sln. *jásen*, lit. *úosis*

jāvōr – *jàvorina*, *jàvorovina* (ARj); ~ sln. *jávor*

gùšter/gùštēr – *gùšterica*; ~ sln. *gúščer*

štàkor/štàkōr (Lika, ARj) – *štàkorica*

grùmēn ~ *grūda*

sjěvēr ~ sln. *sėver*

pràmēn ~ *pràm*, *pràma* (Vuk, ARj)

Posvjedočeni su i oblici bez duljine: Dubrovnik *gùšter*, G *gùštērā*, ali (knjiž.) *gùštēr*, G *guštērā* (sve ARj); *štàkor* (ARj), *màter* (Mostar) itd. Duljenje je neujednačeno: Dubrovnik *gùšter* i *ùgljēn*.

U primjeru hrv. *djěvēr* koji neki rekonstruiraju s akutom, a neki s cirkumfleksom (sln. i *devēr* i *dėver*), sudeći prema kajkavskom (Bednja) *devâr*⁴² (kao *eblâok*, *gelôub* prema štok. 'ðblâk, 'gðlûb) i štokavskim izvedenicama treba ipak rekonstruirati cirkumfleks – *djevèriti*, *djevèrnjī*, *djevèrskī*, *djevèrovati*⁴³ itd.

kypÿjam, nasuprot srednjočakavskom (Novi): *gladûje*, *kupûje* i sln. *gladûjem*, *kupûjem* s neocirkumfleksom.

³⁹ U Posavini se javlja i starije kratko *-e-* (*pěčem*, *pečěmo*, *pečěte*) i mlađe dulje (*pletěmo*, *pletěte*), Ivšić 1971: [413–6]. ⁴⁰ Ivšić 1971: [415].

⁴¹ Usp. u Posavini (Gundinci) *īza_kamena* (Ivšić 1971: Š250Ć), Prapatnice (Vrgorska krajina, osobni podatci): *nà_kamēn* itd. ⁴² Jedvaj 1956: 296.

⁴³ Nasuprot svim tim primjerima u ARj samo *djěverić*. V. i Kapović 2006 za problem riječi **dėverb*.

Ujednaka duljinā i mlađe promjene

Ovdje ćemo iznijeti nekoliko primjera neočekivanih duljina. U imenice *dān* umjesto starijega genitiva *dnē* nalazimo i mlađi oblik *dāna*. Tu je duljina mlada jer je to *-a-* < **b. *dǣnb* > *dān*, G. umjesto **dāna*, s ujednačenim naglaskom nominativa *dāna*.

Isto i u riječi *tāma* < **tmā*. Tu je uzeto dugo *-a-* kao u riječima *trāva*, *glāva*, umjesto očekivanoga kratkoga (kao u *dāska*) od poluglasa (u hrv. i *tmā*). I *nārav* ima neočekivano dugo *-a-* premda je ono zapravo naknadno umetnuto da se razbije suglasnička skupina *nr-* u starijoj riječi: *nrav* (**norvǣ*) i trebalo bi dati kratko *-a-* (kao i odraz pravoga poluglasa). Mlađe je dugo *-a-* i u *stāblo* < **stǣblō* prema kraćini na Vrgadi: *stablō*.

Mlađom pokratom duljine u *dūh*, *dūha* (Dubrovnik, Vrgada, Novi, u Vrančića <*duuh*> itd.) zbog otpadanja *-h-* u puno govora dolazi do *dūha* > *dūa*, a prema tome i N. *dūh*, pa imamo *dūh*, *dūha*. Dalje prelazi u n.p. b: *dūh*, *dūha* (Vuk). Mlađa je pokrata samoglasa i u riječi *bīk*, *bīka*, koja ima mlađi pokraćeni nagl. *bīk*, *bīka*.

U dosta čakavskih i štokavskih govora nalazimo naglasak *mōre* (Vrgada, Novi, Mostar, Lika, Prapatnice, Posavina itd.) umjesto starijega *mǣre* (tako Dubrovnik, Metković, Bačka, Vuk). Da je posrijedi mlađa duljina (osim potvrđenoga *mǣre* i što se očekuje kratko *-o-*), potvrđuju i starija bilježenja te riječi kao <*morre*> u Mikalje, Stullija, Kašića itd. (ARj VII: 4)⁴⁴.

Mlađe duljine nastaju i ujednakom duljine ispred *-RC-* i u slogovima gdje toga suglasnoga skupa nema. Tako npr. umj. *lōvac*–*lōvca* → *lōvac*–*lōvca*; *udōvac*–*udōvca* → *udōvac*–*udōvca*; *slāvan*–*slāvna*–*slāvno* → *slāvan* itd.; *kostōbolan*–*kostōbōlna* → *kostōbōlan*⁴⁵.

Kanovački naglasak

Kanovačkim se naglaskom naziva pojava, u svima trima našima narječjima, neetimološke duljine u prednaglasnom položaju, odnosno pojava ´ umjesto ` u novoštokavskim govorima. Na takovu je pojavu upozorio još Vuk Karadžić primijetivši da se u okolici Beograda govori npr. *lōnac* i *sēlo* umjesto *lǣnac* i *sēlo*⁴⁶. Navodno je prema stanovnicima toga područja, Kanovcima, takov naglasak nazvan kanovačkim⁴⁷. U kajkavskom su to npr. govori s naglaskom *žēnā* umje-

⁴⁴ Naglasak se *mōre* širi sa zapada (čakavski i zapadnoštokavski govori) pod utjecajem tal. *mare* [m'are], kako predloži još 1916. Oszkár Asbóth (László 2002:233).

⁴⁵ Sada se može i naglasak pomaknuti kao u *kupōvao* > *kupōvō* (Dubrovnik) > *kūpovō*) → *kōstobōlan* (analogijom i bez *-RC-* npr. umjesto *blagōrodan* → *blāgōrodan*, László 1996:440–1).

⁴⁶ To mu bijaše prilično upadljivim jer je njemu *sēlo* bilo ekavski oblik riječi *sijelo*, a ne *sēlo*.

⁴⁷ Moguš 1977:59.

sto ženà⁴⁸. U čakavskom je slično primjerice na Žirju, Zlarinu⁴⁹, Čiovu ili u okolici Zadra. U moliškom hrvatskom svaki ` > ´ u drugom slogu od kraja ako ` nije prvi član *Doppelakzenta*: *nóga, dáska, čélo, peléna, kóina, jésno, jéste, Pétra*⁵⁰ itd. Kanovački se naglasak kao *jézík* javlja u dubrovačkom primorju: *Dubr. gótoṽ, séstra í_brat, život, tóvar*⁵¹ itd. Cavtat: *zóra, čéla* ‘pčela’, *psóvat, žena*⁵². Kanovački se naglasak u pojedinim riječima može proširiti i izvan kanovačkoga područja – pa se tako umjesto *sòva* proširilo *sóva* (s nestankom napjevka i *sòva*), *bója* umjesto *bòja*, *táva* umjesto *tàva* (posvjedočeno je i *tàva*) itd. Kao školnički se naglasak širi i *prózor* mjesto *pròzor* (nova riječ i na Vrgadi *pròždr*), ali toponim ostaje *Pròzor*. Kanovački se naglasak u riječima kao *dókaz, ópis, prómet; vóžnja, kóšnja* širi u novije vrijeme s istoka, iz srbijanskih govora⁵³.

Literatura

- Brozović, Dalibor. 1963. O Stjepanu Ivšiću kao slavenskom i hrvatskosrpskom akcentologu, u knj. *Ivšićev zbornik*, Zagreb 1963, 25–36.
- Brozović, Dalibor, Pavle Ivić. 1988. *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Zagreb : JLZ »Miroslav Krleža«.
- Budmani, Pietro [=Petar]. 1867. *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)*. Vienna.
- Carlton, Terence R. 1991. *Introduction to the phonological history of the Slavic languages*. Columbus : Slavica Publishers.
- Дыбо, Владимир А., Галина И. Замятина, Сергей Л. Николаев. 1990. *Основы славянской акцентологии*. Москва : Издательство «Наука».
- FO 1981. *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom*. Sarajevo : Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Holzer, Georg. 1995. Die Einlichkeit des Slavischen um 600. n.Chr. und ihr Zerfall. *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 41, 55–89.
- Ivić, Pavle. 1981. Prilog kategorizaciji pojedinih grupa čakavskih govora. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 5, 67–91.
- Ivšić, Stjepan. 1971. *Izabrana djela iz slavenske akcentuacije (Gesammelte Schriften zum slavischen Akzent)*. Mit einer Einleitung sowie Berichtigungen und Ergänzungen des Verfassers herausgegeben von Christian Alphonsus van der Berk. München : Wilhelm Fink Verlag. (Slavische Propyläen, Texte in Neu- und Nachdrucken, Band 96)

⁴⁸ Ivšić 1971:[674], Lončarić 1996:64.

⁴⁹ Moguš, *n.dj.*

⁵⁰ Mol. prema Daničićevu tipu *Pètar* – *Pètra* (kao *čěšalj* – *čěšlja* i *svèkar* – *svèkra*) ima naglasak *Pètar* (s dužinom prema kosim padežima, od *Pètar*) – *Pètra* (kanovački mjesto *Pètra*).

⁵¹ Ivšić 1971:[722].

⁵² FO 1981:501,503.

⁵³ László 1996:434.

- Jedvaj, Josip. 1956. Bednjanski govor. *Hrvatski dijalektološki zbornik I*, 279–330.
- Junković, Zvonimir. 1972. Jezik Antuna Vramca i podrijetlo kajkavskoga dijalekta : dijakronijska rasprava. *Rad JAZU*, knj. 363 (Odjel za filologiju, knj. 17).
- Junković, Zvonimir. 1973. Prilog za suvremenu čakavsku dijalektologiju. *Čakavska rič* 1973:1, 7–37.
- Jurišić, Blaž. 1966. *Rječnik govora otoka Vrgade, I dio*. Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Jurišić, Blaž. 1973. *Rječnik govora otoka Vrgade, uspoređen s nekim čakavskim i zapadnoštokavskim govorima, II dio: Rječnik*. Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Kapović, Mate. 2003. Razvoj starih dugih samoglasa u hrvatskom i ostalim slavenskim jezicima. *Filologija* 41, 51–82.
- Kapović, Mate. 2005a (uskoro). Naglasak praslavenske riječi **sъrdьce*. *Croatica et Slavica ladertina* 2005.
- Kapović, Mate. 2005b (uskoro). The Development of Proto-Slavic Quantity (from Proto-Slavic to Modern Slavic Languages). *Wiener slavistisches Jahrbuch*.
- Kapović, Mate. 2006a. Reexamining Meillet's Law. U knj. Wojciech Smoczyński (ur.), *Proceedings from the 12. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft in Cracow 2004* (uskoro)
- László, Bulcsú. 1996. Općitbena bilježnost pri odredbi srbštine i hrvatštine. U zb. *Jezik i komunikacija. Zbornik*, urednici Marin Andrijašević, Lovorka Zergollern-Miletić. Zagreb : Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 430–451.
- László, Bulcsú. 2002. Asbóthova prosuda Rešetárove slovnice s'rbškōga (hrvātskōga) jezika. U zb. *Croato-Hungarica: uz 900 godina hrvatsko-mađarskih povijesnih veza*. Ur. Milka Jauk-Pinhak, Gy. Csaba Kiss, István Nyomárkay. Zagreb : Katedra za hungarologiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Matica hrvatska, 229–251.
- Leskien, August. 1914. *Grammatik der Serbokroatischen Sprache*. Heidelberg : Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
- Lončarić, Mijo. 1996. *Kajkavsko narječje*. Zagreb : Školska knjiga.
- Matešić, Josip. 1970. *Der Wortakzent in der serbokroatischen Schriftsprache*. Heidelberg : Carl Winter Universitätsverlag.
- Moguš, Milan. 1977. *Čakavsko narječje: Fonologija*. Zagreb : Školska knjiga.
- SIHJ 1996. *Stjepan Ivšić i hrvatski jezik*. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanoga u Orahovici od 29. travnja do 1. svibnja 1994. godine o 110. obljetnici rođenja profesora Stjepana Ivšića (1884.–1994.). Ur. Božidar Finka. Zagreb : HAZU i Matica hrvatska Ogranak Orahovica.
- Stankiewicz, Edward. 1978. The inflection of Serbo-Croatian substantives and their genitive plural endings. U knj. *American Contributions to the Eighth International Congress of Slavists (Zagreb and Ljubljana, September 3–9, 1978), Volume 1: Linguistics and Poetics*, ed. by Henrik Birnbaum. Columbus (Ohio) : Slavica Publishers, Inc., 666–682.
- Stankiewicz, Edward. 1993. *The accentual patterns of the Slavic languages*. Stanford : Stanford University Press.
- Šimundić, Mate. 1971. *Govor Imotske krajine i Bekije*. Sarajevo.

Vermeer, Willem R. 1984. On clarifying some points of Slavonic accentology: the quantity of the thematic vowel in the present tense and related issues. *Folia linguistica historica* V(1984):2, 313–395.

Rječnici

ARj 1881–1976. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, sv. 1–97 [dijelovi I–XXIII]. Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Piccoli, Agostina, Antonio Sammartino. 2000. *Dizionario dell'idioma croato-molisano di Montemitro / Rječnik moliškohrvatskoga govora Mundimitra*. [Redazione della parte fonematica e croata / Sastavljanje i priređivanje fonološkoga i hrvatskoga dijela: Snježana Marčec – Mira Menac-Mihalić.] Montemitro : Fondazione «Agostina Piccoli»; Zagreb : Matica hrvatska.

New length in Croatian (after Common Slavic period)

Summary

The paper deals with the development of the new, post-Common Slavic, length in Croatian in comparison with other Slavic languages. Various processes, such as the lengthening of the final syllable in the nominative singular in the accentual paradigm *c*, the contraction of vowels, the lengthening caused by the disappearance of *jers* in the preceding syllable, the lengthening in some nouns in a.p. *b*, the lengthening before sonants, the length in genitive plural and present tense thematic vowel, various analogical lengthenings and the phenomenon of *kanovačko duljenje*, are discussed.

Ključne riječi: nove duljine, akcentuacija, hrvatski

Key words: new length, accentuation, Croatian language